SIFATLI TA'LIM – YORQIN KELAJAK
ISSN: 3060-4761
TerDPI ILMIY XABARNOMASI / SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI / НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ
UDK-81'373
ORCID- 0009-0008-1070-1958
XAITOVA GULHAYO TOVASHAROVNA,
Termiz davlat pedagogika instituti
Amaliy ingliz tili kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: xaitovagulhayo6@mail.ru
mailto:hamdamoverkin5@gmail.com

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MAKON VA ZAMON KATEGORIYASI DOIRASIDAGI YAQIN-UZOQ OPPOZITSIYASINING CHOG'ISHTIRMA TAHLILI

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarining izohli va ikki tilli lug'atlari ma'lumotlariga ko'ra, makon va zamon kategoriyasi doirasidagi yaqin-uzoq oppozitsiyalarining leksik-semantik tuzilishini chog'ishtirma tahlil qilishdan iboratdir. Tahlil qilinayotgan "yaqin-uzoq" oppozitsiyasining ingliz va o'zbek tillari mos kelishi va farqliligi, o'z va ko'chma ma'nolarda namoyon bo'lishi tillarning noqardosh ekanligi bilan izohlanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi "yaqin-uzoq" qarama-qarshilikning leksik-semantik tahlili ikkala madaniyatda ham munosabatlar qanday ifodalanishi va kontseptualizatsiyasi haqida tushuncha beradi. Ushbu qarama-qarshilikni o'rganib chiqib, biz ushbu tillarning yaqinlik va masofani ifodalashdagi o'xshashlik va farqlariga duch keldik.

Ingliz va o'zbek tillarida bu oppozitsiya obyektlar, odamlar yoki g'oyalar orasidagi jismoniy, hissiy yoki metaforik masofalarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Xuddi shunday chog'ishtirilayotgan tillarda "yaqin" va "uzoq" qarama-qarshiligi yaqinlik va masofani ifodalash uchun ishlatiladigan asosiy leksema turkumiga kiradi. O'zbek tilida "yaqin-uzoq" leksemasiga ekvivalent qilib shevaga xos so'zlarni nari, beri so'zlarini misol sifatida keltira olamiz, lekin shuni inobatga olish kerakki, ushbu ekvivalent so'zlar yaqin-uzoq oppozitsiyasi ifodalaydigan ayrim semalarga ishlatiladi ya'ni masofa va munosabatlarga qo'llaniladi.

Ingliz tilida yaqin leksemasi yaqinlik yoki qisqa masofani bildiradi. Bu ikkala jismoniy yaqinlikka va mavhum yoki metaforik yaqinlikka murojaat qilishi mumkin. Uzoq leksemasi esa bu jismoniy yoki metafora bilan muhim masofani ko'rsatadi. Ikkala tilda ham "yaqin" va "uzoq" nafaqat jismoniy masofani, balki hissiy yoki mafkuraviy masofalarni ham ifodalashi mumkin. Masalan, ingliz tilida ham o'zbek tilida ham "yaqin do'st" hissiy yaqinlikni anglatadi, ikkalasi ham bir xil ma'noga ega. Ushbu tillarida yaqinlik yoki masofaning o'ziga xos turlarini tavsiflash uchun qo'shma so'zlar yoki iboralar bilan qo'llaniladi.

KALIT SO'ZLAR: *O'z ma'no, ko'chma ma'no, sema, yaqin, uzoq, oppozitsiya, ekvivalent.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОППОЗИЦИИ "БЛИЗКО – ДАЛЕКО" В РАМКАХ КАТЕГОРИЙ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ: В данной статье на основе данных толковых и двуязычных словарей английского и узбекского языков проводится сопоставительный анализ лексико-семантической структуры оппозиции «близко — далеко» в рамках категорий пространства и времени. Соответствие и различия исследуемой оппозиции «близко — далеко» в английском и узбекском языках, а также её проявление в прямом и переносном значениях объясняются не родством данных языков. Изучая это противоречие, мы столкнулись с сходствами и различиями в том, как эти языки выражают близость и расстояние.

В английском и узбекском языках это противопоставление используется для описания физических, эмоциональных или метафорических расстояний между объектами, людьми или идеями. Аналогичным образом, в сопоставимых языках противопоставление "ближнего" и "дальнего" относится к основной категории лексем, используемых для выражения близости и расстояния. В узбекском языке в качестве примера можно привести диалектные слова Нари, бери, которые эквивалентны лексеме "близко-далеко", но следует учитывать, что эти эквивалентные слова используются для некоторых семантик, которые выражают оппозицию "близко-далеко" т. е. применяется к расстоянию и отношениям. В английском языке лексема near означает близость или небольшое расстояние. Это может относиться как к физической близости, так и к абстрактной или метафорической близости. С другой стороны, длинная лексема указывает на значительное расстояние, физическое или метафорическое.

В обоих языках "близко" и "далеко" могут выражать не только физическую дистанцию, но и эмоциональную или идеологическую дистанцию. Например, как в английском, так и в узбекском языках " близкий друг" означает эмоциональную близость, оба имеют одинаковое значение. В этих языках он используется с составными словами или фразами для описания определенных типов близости или расстояния. В английском языке такие выражения, как "близко" имеют основные значения

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Собственное значение, переносное значение, сема, ближний, дальний.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE "NEAR–FAR" OPPOSITION WITHIN THE CATEGORIES OF SPACE AND TIME IN ENGLISH AND UZBEK

ABSTRACT: In this article, based on the data of monolingual and bilingual dictionaries of English and Uzbek, a comparative analysis is conducted of the lexical-semantic structure of the "near–far" opposition within the categories of space and time. The correspondence and differences of the analyzed "near–far" opposition in English and Uzbek, as well as its manifestation in literal and figurative meanings, are explained by the non-related nature of the two languages.

In English and Uzbek, this opposition is used to describe physical, emotional or metaphorical distances between objects, people or ideas. In similarly inflected languages, the "near" and "far" opposition is in the main lexeme category used to represent proximity and distance. In Uzbek, we can give as an example the words nari, beri, which are characteristic of the dialect, equivalently to the lexeme "near-far», but it should be taken into account that these equivalent words are used in some semas that represent the near-

distant opposition that is, applied to distance and relationships. In English, the close lexeme denotes proximity or short distance. It can refer to both physical intimacy and abstract or metaphorical intimacy. The long lexeme, on the other hand, indicates a significant distance, either physically or metaphorically.

In both languages, "near" and "far" can represent not only physical distance, but also emotional or ideological distances. For example, in English as in Uzbek, "close friend" means emotional intimacy, both of which have the same meaning. In these languages, adjectives or phrases are used to describe specific types of proximity or distance. In English, phrases such as "close", "almost" or "far" mean the main meanings.

KEYWORDS: *Proper meaning, figurative meaning, sema, near, far, opposition, equivalent*

KIRISH. Qarama-qarshiliklarni, ya'ni oppozitsiyalarni o'rganish leksik birliklar ma'nosining turli darajalaridagi ichki tuzilish va semantik jarayonlar qonuniyatlarining muhim muammolaridan biridir. "Oppozitsiya" atamasini har qanday ikki til hodisasining qarama-qarshi munosabatlari deb tushuniladi. Shu bilan birga, qarama-qarshilikka kiritilgan leksik birliklar taqqoslash uchun asos bo'lgan umumiy xususiyatlarga va o'ziga xos xususiyatlarga qo'shimcha ravishda o'z ma'nolarida bo'lishi kerak. Qarama-qarshilik kategoriyasi borliqning asosiy mezonlaridan biri sifatida doimo olimlar diqqat markazidagi hodisalardan biri sifatida e'tirof etib kelingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Jumladan, rus tilshunosligidagi L.A.Novikov, V.A.Ivanova, N.Miller kabi tilshunoslarning ilmiy izlanishlari shular jumlasidandir. Turkologiyada ham qarma-qarshilik haqida bir qancha maqolalar yozilgan, darsliklarda dastlabki umumiy ma'lumotlar berilgan bo'lsa-da, mazkur mavzuga bag'ishlangan monografik asarlar 1970-yillar davomida maydonga kela boshladi. Birinchi navbatda, qozoq tilidagi antonimlarni maxsus o'rgangan Musin [1] hamda ozarbayjon tilidagi antonimlarni tahlil qilgan Talibov [2]lar tomonidan yaratilgan tadqiqotlarni ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiqdir. O'zbek tilshunosligida esa antonimiya, oppozitsiya hodisalari haqidagi ilk ilmiy qarashlar S.Mutallibov [3], S.Usmonov [4] kabi olimlarning maqolalarida o'z aksini topgan bo'lsa, keyinchalik R.Shukurov[5], B.Isabekovlar[6] tomonidan ushbu masala nomzodlik dissertatsiyalarida tadqiq qilingan. Leksik birliklar o'rtasidagi semantik qarama-qarshilikning yuzaga kelishida ularning sememalari emas, muayyan semalari asos bo'ladi va bunday semalar qarama-qarshiligi – antisemiya nafaqat bir turkum, balki turli turkumdagi so'zlar munosabatida ham mavjud. Shunga ko'ra, leksik birliklardagi semantik qarama-qarshilikni faqat antinomiya doirasidagina emas, balki undan tashqarida ham tekshirish maqsadga muvofiqdir [7] kabi antisemiya borasidagi Abdullayevaga tegishli ilmiy tahlillar ham tilshunosligimizdagi mazkur sohadagi yutuqlardan biri desak xato qilmagan bo'lamiz. Deyarli barcha ishlarda leksik birliklarning mazmuniy qarama-qarshilik munosabati bir turkum doirasida olingan. Turkumlararo qarama-qarshilikka oid fikrlar, asosan, N.Millerning ilmiy qarashlarida uchraydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. "Yaqin" leksemasi o'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan o'zlashma so'z hisoblanadi va "haqiqiy bilim", "qat'iy ishonch" degan ma'nolarni anglatadi. Yaqin leksemasi sifat so'z turkumiga oid bo'lib, masofaga nisbatan ishlatiladi va uzoq emas degan ma'noda qo'llaniladi. Biron kilometr yo'l bosganidan keyin, shu yaqin o'rtadan miltiq tovushi chiqdi [2:94]. Saltanat quyoshga o'xshaydi, juda yaqin borsang yonib ketishing mumkin [12:9]., Yaqin yo'l desang, Dushanbadayam kasalxona bor [10:113]. Markaziy laboratoriya endi yangi, keng binoda, o'z aktivlariga yaqin joyda mahkam o'rnashdi. "Yaqin" leksemasi shevalarda beri, o'g'uz lahjasida esa bari leksemalari bilan ma'nodosh bo'ladi, beri, bari so'zlari ham masofaga nisbatan qo'llaniladi:, Men kaftim bilan beri kelinglar ishorasini berdim [10:77], Oysuluv, beri kel, Yo'ldoshxon bi-lan tanishib ol, onamizning oldiga borib maqtanasan [12:33].

"Yaqin" leksemasi vaqtga nisbatan ham qo'llanilib, vaqt oralig'i katta bo'lmagan kelajakda sodir bo'ladigan va bajarilganligiga ko'p vaqt bo'lmagan ish harakatlar oldidan ishlatiladi: Yaqin ikki haftadan beri ko'z ochirmayotgan kuzak shamoli yaydoq daraxtlar shoxida chiyillaydi...[2:37], Yaqin kungacha bir-birimizni do'st deb yurganimizga hayron bo'laman., Imtihonga yaqin qolganda, laborant qiz agrotexnikadan o'zim o'rgatib qo'yaman degan edi[8].

Xuddi shunday asosi "yaqin" bo'lgan ravish so'z turkumiga kiruvchi "yaqinda" leksemasi ham o'z navbatida vaqt ma'nosini ifodalab keladi. "Yaqinda" ravishini tahlil qilar ekanmiz, ushbu leksemadan anglashilgan ma'nolar umumiy vaqt semasiga birlashsa ham, ular o'rtasida tafovut mavjud. Ma'lum bo'lishicha, u yaqinda, boyvachcha bilan unga qarashli konchilikka borgan ekan [2:26]. Masalan, yuqorida keltirilgan gapdagi "yaqinda" so'zi ayni vaqtdan biroz avval bajarilgan ish harakat mazmunini beryapti. Hali, shu yaqinda pista chaqqanimni eslolmayman[10:123], U yaqinda boshqa ishga o'tadi. Yaqinda, biz ham sayrga chiqamiz kabi gaplarda shu kunlar ichida, kelajakda bajarilishiga oz qolgan ma'no anglashilyapti. Yaqinda do'kon bormi? – ushbu gapda esa "yaqinda" leksemasi vaqt ma'nosida emas balki shu atrofda ma'nosida kelyapti. Ayiruv-chegaralov yuklamasi hisoblanmish –gina qo'shimchasi, yaqin so'ziga qo'shilganda bajarilgan ish harakatning biroz oldin bajarilganligini ta'kidlash uchun ishlatiladi. Lekin eng qizig'i shunda ediki, gulning aylanasi chuqur

qilib qazilgan bo'lib, kimdir unga yaqindagina suv qo'yganligi ko'rinib turardi.

Praktikum, minimum, maksimum – bular hammasi lotincha yoki lotinchaga yaqin so'zlar[2:41]. Azizim, men ham xuddi shu bolakayning yoshida o'qigan edim o'sha kitobni. Siz ham... Biografiyamiz qanchalik yaqin-a? Yana o'sha "o"si "u" ga yaqin Namangan shevasi Gavharga shirin tuyuldi. O'xshatish ma'nosida ham yaqin so'zi qo'llaniladi.

U ham o'sha paxta tozalash zavodida o'ttiz besh yilga yaqin avval oddiy ishchi, keyin master bo'lib ishlagan va shu yil bahorda pensiyaga chiqqan ekan. Ushbu keltirilgan misollarda yaqin so'zining taxmin ma'nosini ifodalab, taxminan so'zi bilan ma'nodosh bo'lyapti.

O'zbek tilining izohli lug'atida "yaqin" leksemasining o'z va ko'chma ma'nolari bilan birgalikda 7 ga yaqin ma'nolari keltirib o'tilgan [14:130]. "Yaqin" leksemasining ma'nolari quyidagicha ta'riflangan. Ingliz tilining izohli lug'atida esa o'z va ko'chma ma'nolari bilan birgalikda 5 ta ma'nolari keltirilgan.

№	Ma'nolari	Misollar
1	Oraliq masofa uchun katta bo'lmagan, uzoq emas	Eng yaqin yo'l –shu., Shaharga yaqin bir qishloqda yashaymiz. Biron kilometr yol bosganidan keyin, shu yaqin o'rtadan miltiq tovushi chiqdi., Buni eshitgan Nizom qayig'ini uylari oldidagi qoziqqa yaqin keltirib bog'ladi.
2	Nutq so'zlanayotgan paytdan vaqt oralig'i uchun uncha katta bo'lmagan	Yaqin fursatda diydor ko'rishmoqni orzu qilamiz. Yaqin kelajakda bu yerlar shaharga aylanadi
3	Biror hodisa yoki voqea yuz berishiga oz fursat qolganda, ma'lum bir vaqt kelishi oldidan	Kechga yaqin mehmonlar kelishdi. Saharga yaqin yo'lga tushdilar. Ish bitishiga yaqin qoldi
4	Munosabatga nisbatan	Yaqin o'rtoq, yaqin do'st. Mehmonlarni to'y egasining yaqinlari xurmat va sertakalluflik bilan kutib oldi
5	O'xshash deyarli bir xil	Havosi bir-biriga yaqin. Ma'nosi bir biriga yaqin so'zlar
6	Taxminan, qariyb	Bir kuni ikki kishining so'rog'i yaqin to'rt soat vaqtni oldi

"Yaqin" leksemasi ingliz tilida "near" so'zi bilan, shu bilan bir qatorda yaqin sememasini beruvchi close to, nearby kabi so'zlar bilan qo'llaniladi. Longman Dictionary of Contemporary English lug'atida near leksemasining beshta ma'nosi keltirib o'tilgan[16:1162]. They live near London, I am sure, he owns a house somewhere near here... ushbu gaplarda near so'zi masofaga nisbatan ishlatilib, xuddi o'zbek tilidagidek, unchalik uzoq emas ma'nosini anglatyapti. I told him not to go near there, Once he crawled near to the sick wolf xuddi o'zbek tilidagi singari near so'zi ham masofaga nisbatan o'z ma'nosida qo'llanilyapti. Near leksemasi ingliz tilida vaqt ma'nosiga ham murojaat qilishi mumkin qachonki, ma'lum bir vaqt yoki voqea oldidan sodir bo'ladigan vaqtga ishora qilinsa. It was near twelve – Soat o'n ikkiga yaqin edi, The season was near the last of July – Iyul oyining oxirlariga yaqin edi.

№	Meanings	Examples
1	Short distance away	We heard strange noises as we drew near the village[4:194] – Qishloqga yaqinlashishimiz bilan, g'alati ovoz eshitdik.
2	Short time before	I will send you a letter near Christmas – Rojdestvoga yaqin senga xat yuboraman
3	Almost doing something	She was near to crying – Uni yig'lab yuborishiga yaqin qolgandi.
4	Amount or level	Inflation is now near 20 percent –Inflatsiya 20 foizga yaqin.
5	Similar	Some people say, love is very near to hate –Ba'zi insonlarning aytishicha sevgi nafratga yaqin turadi.

Uzoq leksemasi sifat so'z turkumiga mansub bo'lib, qadimgi turkiy tildagi uzoqla ma'nosini anglatgan uza fe'lidan – q qo'shimchasini qo'shish bilan yasalgan. O'zbek tilidagi q undoshi oldidan a unlisi o ga almashgan. Uza+q = uzoq. "Uzoq" leksemasini ham ingliz va o'zbek tillaridaagi lug'atlar asosida tahlil qiladigan bo'lsak, ikkala tilda ham 4 ta ma'nosi mavjudligini (o'z va ko'chma ma'nolari bilan birgalikda) ko'rishimiz mumkin. Vaqt va masofa ma'nolarini anglatishi ikkala tilda ham aynanlikga ega. The children didn't go far from home – Bolalar uydan uzoqga ketishmadi, They could hear the sound of water near away – Ular uzoq bo'lmagan joyda suv tovushini eshitishdi. Yuqorida keltirib o'tilgan jumlalarda uzoq/far leksemasi masofaga nisbatan ikkala tilda ham ishlatilyapti. The first petrol driven car was produced as far back as 1883- Birinchi benzinli mashina uzoq zamonga, 1883-yilga taqaladi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, noqardosh tillar

hisoblanuvchi, ingliz va o'zbek tillardagi lingvistik hodisalarni jumladan qarama-qarshiliklarni leksik va semantik jihatdan qanday ifodalanishini o'rganish orqali biz har ikki tilning madaniy kontekstlar ta'sirida dunyoqarashini, so'zlarning o'z va ko'chma ma'nolarda ifodalanishini, ingliz va o'zbek tillaridagi farqlilik va o'xshashliklarni chuqurroq tushunamiz. Ingliz va o'zbek tillaridagi "yaqin-uzoq" qarama-qarshiligi chog'ishtirilganda yaqin leksemasining o'zbek tilidagi izohli lug'atlarda aks ettirilganida ko'ra 7 ta ma'noda, ingliz tilida esa 5 ta ma'noda kelishi dalillandi. Xuddi shunday uzoq leksemasi ham chog'ishtirilganda ikkala tilda ham ma'nolarning teng ekanligiga ya'ni 4 tadan ma'no ifodalanishiga guvoh bo'ldik

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Абдуллаева Д. Ўзбек тилида антисемия: Филол. фан. номз. ... дисс. Афтореферат. Тошкент: 2010. – Б. 166.
2.A.Qahhor. Adabiyot muallimi.Toshkent: Ziyo nashr, 2019. – 94 b.
3.Исабеков Б. Ҳозирги ўзбек тилида лексик антонимия: Филол. фан. номз. ...дисс. 1973. – Тошкент.
4.Jack London. To build a fire and other stories. Global language resources. 2003. – P.194.
5.Мусин Ж. Антоним в казахском язике. Алма-Ата, 1970.
6.Муталлибов С. Антоним сўзлар // Совет мактаби, 1955. – Б. 112.
7.P.Qodirov. Avlodlar davoni. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi. 2018. – 12 b.
8.S.Axmad. Cho'l burguti. www.ziyouz.com kutubxonasi.
9.Талибов К. А. Антонимы в современном азербайджанском язмке. Баку, 1971. – С. 134.
10.Tog'aymurod. Otamdan qolgan dalalar.Toshkent: Sharq, 1994. – 77 b.
11. Усмонов С. Антонимлар // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. 1958. – Б. 244.
12. X.To'xtaboyev. Qiz bolaga tosh otmang.Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 33 b.
13. O'. Hoshimov. Daftar hoshiyasidagi bitiklar.Toshkent:Yangi asr avlodi, 2018. – 9 b.
14. Ўзбек тилининг изохли лу-ғати. 3-жилд. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2006. – 130 б.
15. Шукуров Р. Ўзбек тили антонимларининг лексик-семантик табиати: Филол. фан. номз. ...дисс. Тошкент: 1973 – С. 155.
16.Longman Dictionary of contemporary English for advanced learners. Uk: Pearson education limited. 2009. – P. 1162.